

İktisat, Maliye ve İstatistik*

Mali Vaziyet – Nakdi Vaziyet

Namık Zeki Aral

1943 senesi Haziranının birinci gününden 1944 senesi Mayısının otuzbirinci gününe kadar bir devreyi ifade eden 1943-44 mali yılına ait 4420 numara ve 28 Mayıs 1943 tarihli Mu-vazenei Umumiye Kanunu, diğer adı ile Bütçe Kanunu, devletin bu devre zarfındaki muhammen masrafını 486.717.349 lira ve muhammen varidatını 486.720.500 lira olarak tespit etmiştir ki, bu, kanuna nazaran bütçe 3.151 liralık bir fazla ile bağlanıyor, demek olur. Üç bin küsur liralık bir fazlaya göz yumup yalnız bu kanuna bakarsak mevzuubahis mali yıl için bütçeye “mütevazin” veya “denk” vasfını vermekte tereddüde yer kalmamak ihtiza eder. Bütçe vaziyeti hakikaten böyle ferah verici bir vaziyet mi ifade eder? Bu suale evet veya hayır, diye birden ve kestirme bir cevap vermek, o kadar kolay bir şey değildir. Muvazenei Umumiye Kanunu’nun kabulünden bir gün sonra 4424 numara ile ve 29 Mayıs 1943 tarihi ile başka bir kanun 120 milyon liralık bir masrafa ait olarak icra kuvvetine daha başka tahsisat vermiş ve fakat bu tahsisatı karşılayacak varidatı “fevkalade membalar” tabiri gibi müphem bir tabir ile sevk ederken, o mem-baların miktarını, meselâ yukarda adı geçen

Muvazenei Umumiye Kanunu’nda olduğu gibi bir rakama bağlamaya lüzum görmemiştir. Milli Müdafaaya ait o 120 milyon liralık tahsisat üç beş ay içinde tükendikten sonra senenin sonuna kadar geçecek devre zarfında icra kuvvetinin ne yapacağına dair de bu ikinci kanunda bir hükme tesadüf olunamaz. Bu itibar iledir ki, 1943 bütçesi için “denk” mi “değil mi” şeklinde varit olan suale cevap vermezden mukaddem bazı istiratlar yapmaya lüzum vardır.

Biz her şeyden evvel “bütçe açığı” tabiri ve “bütçe açıkları” meselesi üzerinde duralım.

Bir bütçeye ne zaman “mütevazin” veya “denk” ve ne zaman “açık” denilir? Bir bütçenin bütün masarifi senenin vergi, rüsum, devlet emlak ve teşebbüsâtı hasılatı ve mümasillerinden mürekkep hakiki varidat ile karşılanıyorsa, o bütçeye “mütevazin bütçe” veya “denk bütçe” denir; yok eğer o hakiki varidat bütçenin bütün masarifini kapamaya kâfi gelmiyor ve gelemiyor da masariften bir kısmı için “istikraz” yoluyla para veya memba tedarik etmeye ihtiyaç hasıl oluyor veya devlet birtakım mübayaatının veya taahhüdünün bedelini ödeyemeyerek tedavüle bırakı-

yor veyahut alacaklılarına karşı borçlu kalıyorsa bu takdirde o bütçeye “açık bütçe” adını vermek lâzım gelir. Son zamanlarda “açık bütçe” tabirinin hududunu bir hayli daraltıp mütevazûn bütçe tabirinin hududunu bir hayli genişletmek isteyenler yok değilse de bunların fikirlerine sıhhatli bir maliye bünyesiyle telife imkân görmeyen bir nikbinlikten başka bir şey olmaz, fikrindeyiz. Bizce masarifini hakiki varidat ile kapatmayan bütçe açık bir bütçedir.

İşte böyle bir zaviyeden bizim az çok yakın bir maziye ait bütçelerimiz nasıl bir vaziyet arz ederler?

Bütçelerimizin Fazla veya Açıkları

1341 (1924) bütçesinden itibaren bütün bütçelerimize ait olarak intişar etmiş olan hazine hesabı umumilerine ve bu hesabı umumilerde münderiç varidat ve masarife nazaran bu vaziyeti tespit için aşağıdaki cetvele bir göz atalım. (Varidat dediğimiz zaman bilfiil tahsilatı ve masarif dediğimiz zaman tahakkuk etmiş düyun hâlindeki bütün sarfiyatı kastediyoruz):

1 = 1000 Lira

Senesi	Varidat	Masarif	Senesi	Varidat	Masarif
1924	138.417	135.287	1933	174.296	173.928
1925	170.391	210.190	1934	207.278	202.640
1926	180.363	179.978	1935	231.391	224.044
1927	202.239	202.977	1936	271.078	260.753
1928	222.031	204.249	1937	314.171	303.840
1929	224.144	214.512	1938	322.934	311.347
1930	217.451	211.413	1939	389.722	399.023
1931	165.228	183.130	1940	550.209	552.987
1932	186.817	174.767	1941	648.119	583.007

Yukarıdaki cetvelde masarif devletin hakiki masarifini ifade ederse de varidat kalemlerinin içinde birçok seneler için istikraz meblağları da vardır. Bu itibarla devletin hakiki varidatını bulmak ve hakiki vaziyeti tespit edebilmek için uzun veya kısa vadeli istik-

razlara ait kalemleri aradan çıkarmak lâzım gelir. Bu ameliye yapıldıktan sonra sâfi ve hakiki varidat aşağıdaki cetvelde görünen şekillere girer:

— 1 = 1000 Lira

Senesi	Gayri sâfi varidat	İstikraz	Hakiki varidat	Senesi	Gayri sâfi varidat	İstikrazlar	Hakiki varidatlar
1924	138.417	—	138.417	1933	174.296	3.794	170.502
1925	170.391	—	170.391	1934	207.278	12.316	194.962
1926	180.363	—	180.363	1935	231.391	13.041	218.350
1927	202.239	—	202.239	1936	271.078	20.316	250.762
1928	222.031	—	222.031	1937	314.171	38.353	275.818
1929	224.144	—	224.144	1938	322.934	56.066	266.868
1930	217.451	21.144	196.307	1939	389.722	116.351	273.371
1931	165.228	—	165.228	1940	550.209	250.877	299.332
1932	186.817	3.728	183.089	1941	648.119	263.674	384.445

Hakiki varidat ile hakiki masarifi karşıladığımız takdirde ise aşağıdaki cetvel meydana gelir.

— 1 = 1000 Lira —

Senesi	Varidat	Masarif	Fazla	Açık
1924	138.417	135.287	3.130	—
1925	170.391	210.190	—	39.799
1926	180.363	179.978	385	—
1927	202.239	202.977	—	738
1928	222.031	204.249	17.782	—
1929	224.144	214.512	9.632	—
1930	196.307	211.413	—	15.106
1931	165.228	183.130	—	17.902
Senesi	Varidat	Masarif	Fazla	Açık
1932	183.089	174.767	(8.322)	—
1933	170.502	173.928	—	(3.426)
1934	194.962	202.640	—	7.678
1935	218.350	224.044	—	5.694
1936	250.762	260.753	—	9.991
1937	275.818	303.840	—	28.022
1938	266.868	311.347	—	44.479
1939	273.371	339.025	—	125.652
1940	299.332	552.987	—	253.655
1941	284.445	583.007	—	198.562

Yukarıdaki cetvelde 1932 ve 1933 senelerine ait olarak mutariza içinde görülen fazla ve açık rakamları bir-iki yüz bin liralık bir tehalüfe mâruz kalmış olabilirler ki, bu da, o senelere ait hazine hesabı umumilerindeki rakamların imza sahibince asıl ifade ettikleri

mânalarda alınamamış olmasındandır; belki de böyle bir tehalüf hiç yoktur.

Fazla ve Açıkların Sebepleri

Onsekiz senelik bir zamanı ihtiva eden devre içindeki bu fazlalar ve açıklar nedendir? İlk dokuz senelik devrede bütçe, kâh açık kâh fazla vermek suretiyle ittiradsız ve dalgalı bir manzara arz etmektedir. 1908 inkılabını mütaakip bütçe usulünü memlekette tatbika-ta sokmak isteyenler bu usulü memleket bünyesine intibak ettirmeye ve mütevaszin bir bütçe usulünü kurmaya muvaffak olmadan – hiç değilse- Trablusgarp Harbi (1911), Balkan Muharebesi (1914-18) gibi gaile ve badireler memleket maliyesini bir perişanlık içine atmıştı. Mütareke seneleri (1918-20), İstiklâl Mücadeleleri (1920-22) arasında bu perişanlık eksilmedi, bilâkis arttı. Yeni devir, mâli zaviyeden de bu perişanlıkları miras olarak alıyordu. Dahilî emniyete ve millî müdafaaaya ait en zarurî ihtiyaçları karşılayacak bütçe tedbirleri arasından bu ihtiyaçları ve karşılıkları olan varidatı hakkiyle tahmin ve takdir ve bütçe kaidelerini hakkiyle tatbik edebilmek elbette bir mesele idi. Derken 1929'da Şimalî Amerika Müttehidesi'nde patlayan iktisadî buhranın serpintileri 1930'dan itibaren bizim memlekete de gelmeye ve iktisadî-mâlî buhran bizi de sarmaya başladı. 1930 ve 1931 seneleri varidatta zamanına göre, ehemmiyetli denebilecek noksanlara sebebiyet verdi. İktisadî vaziyetin mâlî vaziyet üzerindeki tesirleri el ile tutulur şekiller almakta idi. İlk devrede bütçe fazlaları ve açıkları şeklinde beliren ittiradsızlıkları başlıca bu âmillerle izah etmek mümkün olur, zannederim.

İkinci Dokuz Senelik Devreye Gelince:

1933'ten itibaren bütçe muttariden açık vermeye başlamıştır. Bir taraftan devletin millî müdafaaayı mutlaka takviye etmek mecburi-

yetini duyması, diğer taraftan memleketin imarı ve sınaî kalkınma yolunda devletin fertten beklediği teşebbüsleri görememesi bütçelerde masarif çerçevelerinin -hakiki varidat ile muvazi yürüsün yürümesin- genişletilmesi ve bütçelerin muttariden açık vermesi neticesini doğurdu. "Mülhak bütçeler" veya "sınaî bütçeler" ile bütçede vahdet prensibi -zaruri veya gayri zaruri- daha evvelerden sarsılmış bulunuyordu. Bu prensip mevzuu bahsimiz ikinci devrede "fevkalâde tahsisat" veya "fevkalâde bütçe" usulü ile biraz daha zayıfladı ve bunun da tesiri ile açıklar daha ziyade büyümek imkânını buldu. Yeni "fevkalâde tahsisat" siyasetinin temeli, 1933 takvim senesinin başında ikramiyeli Ergani Hatırı istikrazı ile atılıyordu. 1934 Bütçe Kanunu'nun 18'nci maddesi yeni siyasetin hatlarını tebarüz ederek: "fevkalâde membalardan hasıl olacak varidattan beş milyon liraya kadar bir taraftan varidat bütçesinde hususî bir fasla irat diğer taraftan millî müdafaa bütçelerinde açılacak hususî fasillarla tahsisat olarak kayıt ve İcra Vekilleri Heyetince tespit edilecek müdafaa hizmetlerine sarf olunur." diyordu. 1935 senesi bütçesinde Ankara'da mezarlık ve Mülkiye Mektebi inşaatı, Jandarma ve Polis Mektepleri tesisatı muhacir iskânı ve maarif işleri için bu usul ile 1.330.000 lira tahsis olunuyordu (Bütçe Kanunu madde 24).

1936 malî yılında bu fevkalâde tahsisatlar âdi bütçeden mutlak bir şekilde ayrılır ve –adı belki münakaşaya mahal bırakacak olan- bir fevkalâde bütçe şeklinde arzı vücut ederler: Bu tahsisatı o varidat ile karlaştırmaya müstakil bir kanun mezuniyet verir (3037 numara ve 15 Haziran 1936 tarihli kanun). Fakat usul aynı usuldür; yani kuvvei icraiye yine "fevkalâde membalardan elde edilecek varidat ile karşılığı temin edildikçe" muayyen "devlet dairelerinden "her biri için" muayyen "miktarları geçmemek üzere 1936 bütçele-

rinde yeniden açılacak hususi fasıllara 25.780.000 Liraya kadar fevkalâde tahsisat konulması için” Maliye Vekâletine mezuniyet verir; ve fazla olarak “tahsisat kaydedilecek miktarlardan 1936 senesi için kullanılmayan miktarı aynı hizmetin ifasına tahsis edilmek üzere 1936 hesaplarından tenzil ve 1937 senesine devren varidat ve tahsisat kaydolunur” der. 1936 senesi için mezuniyete mukterin 25,8 milyon liralık tahsisat Jandarma, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Maarif, Nafia, İktisat, Ziraat ve Millî Müdafaa dairelerine verilmiş bulunuyordu. En son 1943-44 malî yılına gelinceye kadar -âdi bütçe yanında- böyle fevkalâde tahsisat namıyla sarfına mezuniyet verilmiş olan meblağı aşağıdaki cetvelde görürüz:

Senesi	Milyon lira
1936	25,8
1937	36
1938	57,9
1939	58,9
1940	109,9
1941	83
1942	120
1943	120

Bütçe veya bütçeler tatbikata girdikten sonra sene zarfında bu fevkalâde tahsisatların birtakım istihalelere ve son senelerde tezyitlere tâbi tutulduğunu söylemek faydalı olur.

1936'daki yedi dairenin adedi 1939'dan onbire kadar çıkar. 1940'da daire adetleri azalır, altıya iner. 1941'den itibaren ise münhasıran Millî Müdafaa mevzuu bahistir. Fakat daire adetlerinin azalması fevkalâde tahsisatın da azalması demek değildir. Bilâkis bu nevi tahsisat seneden seneye çoğalarak yürümüş gelmiştir.

Fevkalâde Membalar

Fevkalâde tahsisatlara karşılık ittihaz edilen fevkalâde membalardan ne kastedilir? Daha ziyade son senelere ait hazine hesabı umumilerinin, bu membaları üç ana sınıfa taksim ettiği görülür: a) Fevkalâde varidat, b) hususi kanunlarla yapılan tahsilât ve mahsubat, c) kanunu mahsusları mucibince hazineye ait nâzmi varidat. Biz bu üç kalemi hakiki varidat olup olmamaları itibariyle ikiye ayırarak tasnif edebiliriz: 1- Hakiki varidat ki, Tayyare Cemiyeti'nin teberruatı (Millî Piyango), orman müteahhitlerinden amenajman paraları, kaçakçılıktan mütehasıl mebalığden %20'ler, muhtelif vesilelerle muhtelif camialardan veya idarelerden alınan meblağlar, hazine elindeki tahvillerin satış bedelleri, zamanında buğdayı koruma vergisi hasılâtı, mahkeme binaları ve saire karşılığı birtakım hasılât ve mümasilleri olup bunların karşılık veya fevkalâde mahiyetleri hakiki varidat membaları teşkil etmelerine mâni değildir; 2- Hakiki olmayan varidat ki, kısa, orta veya uzun vâdeli birtakım istikrazlardan müteşekkildir: Ergani- Diyarbakır hattı, Sivas-Erzurum hattı istikrazları, 1941 demiryolu istikrazı, Millî Müdafaa istikrazı, Merkez Bankası'ndan altın mukabili 250 milyon liraya kadar istikraz, yine Merkez Bankası'ndan doğrudan doğruya veya İnhisarlar Dairesi ve Devlet Demiryolları eliyle kısa vâdeli istikrazlar, bankalardaki mevduat ve şirketlerin ihtiyat akçeleri nispetinde karşılık namı altında bu müesseselerden bono mukabili borçlanılan meblağ ve mümasilleri bu cümleden olmak üzere tadad olunabilir.

Bu mevzuda şurasını kaydedelim ki, bu fevkalâde menabiin kemiyeten en mühim kısmını umumiyetle istikraz membaları teşkil etmektedir. Esasen bütçe açıklarının da asıl sebebi budur.

Bir taraftan fevkalâde tahsisatı öbür taraftan fevkalâde menabii veya varidatı tazammun eden bu usule göz önündeki şekli ile fevkalâde bütçe namını verebilir miyiz, veremez miyiz? Bütçe kapanırken bütün varidat ve bütün masarifi bir tek hesabı umumiden veya hesabı katîde kaynayıp gidiyor, denilerek belki bu cihet münakaşaya tâbi görülebilir; fakat şurası muhakkaktır ki, (âdi bütçe-fevkalâde tahsisat) namıyla bizde yürümekte olan usul, fevkalâde bütçelere atfedilen bütün kusurları câmidir: Besatet ve vüzuhtan mahrumiyet, samimiyetten inhıraf, zaman ile istikrazları tabii memba gibi telâkkiye müsait zemin ihzarı! Hele alâkadâr kanunlarda fevkalâde tahsisatın nevi ve miktarı tespit edildiği hâlde fevkalâde membaların nevi ve müfredatı, yani masarifi karşılayacak hakiki varidatın ve istikrazlar hasılatının neveleri ve miktarları, bilhassa istikrazlar arasında kağıt para ihracı suretiyle tedarik edilecek para miktarı hakkında bir sarahat olmaması, daha doğrusu -âdi bütçede yapıldığı gibi kanuna bir "muhammen varidat cetveli" raptedilmemesi enflasyonun bugünkü seviyelere yükselmesinde elbette mühim bir âmil olmuştur.

Bundan başka, tutulan bu usul gerek yukarıda arz ettiğimiz, gerek aşağılarda arz edeceğimiz sebeplerden dolayı teşrii kuvvetin bütçe üzerindeki murakebesini hiç de takviye eder mahiyette değildir, kanaatindeyiz.

1942-43 Bütçesi

1942 Mayısında hitam bulan 1941-42 malî senesinin 198,56 Milyon Lira açıkla kapanmış olduğunu yukarılarda görmüştük. 1943 senesi Mayısında nihayete eren 1942-43 yılı bütçesi ne netice vermiştir? Mevzuu bahis yılının hazine hesabı umumisi henüz meydana olmadığı için bu hususta katî veya katîyete yakın bir netice hakkında bizim için bir şey söylemek imkânı yoktur. Tahmine müstenit olarak bu yolda bazı rakamlar ileriye

sürülebilir. Malî yılın sonlarına doğru senenin masarifi 850 Milyon Lira tahmin edilmekte idi. Varidatı ise Varlık Vergisi, İnhisarlar Müdafaa Vergisi, şeker stokları hasılatı ve tahsilât fazlaları dahil olduğu hâlde 835 Milyon Lira kadar tahmin olunmasına nazaran bu senenin nispeten pek cüzî bir açıkla kapanacağı beklenmekte idi. Mamafih Kabiné Reisi'nin Altıncı Kurultayı kapatırken irat ettiği nutuktaki bir fikraya bakılırsa, bu senenin tam tevazünle kapanmış olduğuna hüküm edilebilir, gibi görünmektedir (Bu fikraya ileride rücu edeceğiz).

Denk Bütçe- Düzgün Ödeme

Yıllarca müddet bütçelerimizin açıkla bağlandığı ve açıkla kapandığı hâlde bilhassa bütçe nutuklarında her sene mutarriden "denk bütçe, düzgün ödeme" düsturunun mevzuu bahis olduğu görülür. Bütçelerimiz mütevazın midir, değil midir? Bütçelerimiz bağlanmış sırasında (ihzar ve tasdik sırasında) ve kapanışta (hazine hesabı umumisi şeklini aldığı sırada) açık vermekte ise bütçe nutuklarındaki "denk bütçe" vasfının yeri nedir? Denk bütçe tâbirine mâna vermek hususunda bütçe nutuklarının nevi zatına münhasır bir rüyet zaviyesine sahip olduklarını ifade ile vaziyeti izâh etmekten başka çare yoktur, fikrindeyiz. Yoksa 1933'ten bu yana tanzim edilmiş bütçelerimiz gerek bağlanırken, gerek kapanırken daima açık göstermiştir.

1- Bütçe bağlanırken -Malî sene hûlul etmezden mukaddem Maliye Vekâleti o senenin hakiki ve elde edilmesi kuvvetle muhammen varidatı, diğer tarafına senenin ancak o varidata tekabül eden miktardaki masarifi koyarak bütçeyi bir iki bin liralık fazla ile bağlar ve en geç Martın ilk günü bütçe Büyük Millet Meclisi'ne takdim edilmiş bulunur. Bu bütçeye (âdi bütçe) namı verilmektedir ki, icra kuvvetince bağlandığı sırada devletin mevzuu bahis malî seneye ait varidat

ve masarifini tamam olarak ihtivâ etmediği yukarılarda verdiğimiz izahattan anlaşılır. En son 1943-44 malî yılı için de böyle olmuştur: Millî Müdafaa'ya ait olarak âdi bütçe lâyihası ancak 120 Milyon Liralık tahsisatı muhtevi idi; hâlbuki bizzat bütçe nutkunun ifadesine göre Millî Müdafaa masrafları günde bir buçuk milyona yakındır. Bu hesaplarda âdi bütçedeki Millî Müdafaa tahsisatı asıl derpiş edilmesi lâzım tahsisatın beşte veya dörtte biri seviyesindedir. İşte âdi bütçe dışında bırakılan masarife (fevkalâde masarif) adı verilmekte ve bunların yine (fevkalâde) denilen menabi ile karşılanması derpiş edilmektedir. Böylece âdi bütçenin yanı başında –adı konmayarak ve yukarıda tespit ettiğimiz kayıtlarla– bir fevkalâde bütçe ihdas olunmaktadır. Bütçeyi ele aldıktan sonra Büyük Millet Meclisi muhammen varidat ve masarif üzerinde tadiller yapsa da (âdi bütçe) ve (fevkalâde tahsisat) usullerine kendi de intiba eder. Bu suretle 1943 bütçesi de kuvve-i teşriyenin tasdikine iktiran eylediği sırada:

486.717.349 Liralık âdi masraf, ve senenin ancak dört beş aylığı için 120.000.000 Lira fevkalâde masraf diye ceman 606.717.349 Liralık masarife mukabil ancak 486,7 Liralık varidat derpiş edilmiş, gerek bakiye 120 Milyon Liranın, gerek malî sene hitam buluncaya kadar geleceği muhakkak olan diğer masarifi karşılayacak varidatın bulunması “fevkalâde membalar” tâbiri gibi ipham ile örtülü bir tâbir altında âtiye talik olunmuştur. Kanun bu fevkalâde masraflar karşılığı fevkalâde membalar için – daha evvelden söylediğimiz gibi– muhammen bir rakam veya rakamlar vermemiştir. Gerçi, bütçe nutkunda Şeker İstihlâk Vergisi'nden 55 milyon, inhisarlardan müdafaa vergileri 57,8 milyon diye iki rakam zikredilmekte ise de bu ikisinin mecmuu aşağı yukarı 120 milyonu karşılayabilir. Sene hitam buluncaya kadar gelecek diğer masraflar için yine bütçe

nutku, Toprak Mahsulleri Vergisi'nden, Varlık Vergisi bakayasından, Kazanç Vergisi'ne zamlardan 1941 demiryolu istikrazının ve Millî Müdafaa istikrazının geri kalan kısımlarından birtakım varidat ve hasılat beklemekte ve fakat bu hususta bir kanun ile o varidat ve hasılatla dair muhammen bir rakam veya rakamlar vermeye lüzum görmemektedir. Böylece de bütçede tevazün meselesi muallakta kalmakta ve fakat masarifi karşılamak üzere bir miktarda istikrazlardan varidat beklenmesine göre bütçenin her hâlde açık vermekten hâli kalmayacağı derpiş edilmektedir, denilebilir.

Harbin ne zaman bitebileceğini kestirmenin hiç kimse için mümkün olmadığı aşikârdır. Ancak içinde yaşadığımız hâl ve şartlar muvacehesinde ve kendi bütçe mevzuumuz zaviyesinden harp, Avrupa'da malî yılın ilk haftasında ya da ilk ayında sona erse bile, dünyanın başka taraflarında da mücadelenin hemen kesiliverceğine kolay kolay ihtimal verilemeyeceğine ve buna ihtimal verilse bile memleketi sağdan soldan kaplayan askerî ve siyâsî vaziyetteki müphemiyetin hiç değilse bir sene daha devam edeceğine bütçe bağlandığı sıralarda hükmetmek gayri ciddî bir “kehanet” sayılmayacağına nazaran, fevkalâde bütçenin de ona göre bir senelik tanzim edilmesi zaten tahmine müstenit olan bütçe hesaplarında en muvafık yol olmak lâzım gelirdi gibi görünür. Hâlen tutulmuş olan yol, 1933'ten beri tutulmuş olan usulün itiyada tebaan idamesinden başka bir şeye istinat etmez. Bunu ise bütçenin bütün safhalarında tutulması lâzım vüzuuh kaidesi ile telife imkân olmadığı ilâveye muhtaç değildir.

Saniyen- bütçe kapanırken- malî yıl geçip de hazine hesabı umumisiyle kapanmış olan bütçedeki varidat erkanını, bütçe nutku gözden geçirirken aynı cinsten olmayan rakamları yanı sıra koyup cem etmekte bir beis görmemektedir. Meselâ, bütçe nutuklarında

1939, 1940 ve 1941 bütçelerinden birincisinin 8,9 Milyon Liralık açıkla kapanmış (1942-43 nutku), ikincisinin 4,6 milyonluk bir fazla vermiş (1943-44 nutku) ve üçüncüsünün ise fazlayı 66,2 Milyon Liraya çıkarmış (1942-44 nutku) olduğu ifade olunur. Bu bakiyeler nasıl bir hesaba istinat etmektedir? Şöyle bir hesaba:

1939'un hakiki ve gayrî hakiki varidatı (yani vergi, rüsum, harçlar, emlak ve teşebbüsat hasılatı ve mümasilleri ile istikrazlar hasılatı) 389,7 Milyon Lira ve masarifi ise, 389,6 Milyon Lira olduğuna göre aradaki tefadül 8,9 Milyon Liradır ve işte bu hesaba göre bütçe açığı da 8,9 Milyon Liradan ibarettir. 1940'in hakiki ve gayrî hakiki varidatı 550,2 milyon, masarifi 545,5 milyon olmasına göre bütçe nutku, bu senenin, 4,7 Milyon Lira fazla verdiği kanaatinde. 1941'in hakiki ve gayrî hakiki varidatı 648,1 Milyon, masarifi 581,8 Milyon olmasına nazaran bütçe nutku bu yıl bütçesinin 66,2 Milyon fazla verdiği fikrindedir. Hâlbuki bu senelerin sırasıyla, 125,6; 253,; 198,6 Milyon Lira açıklarla kapandıklarını yukarılarda görmüştük.

Hulâsa, "ihzar" ve "tasdik" safhalarında iki bütçe ortaya çıkarılması, "tatbik" ve "mura-kebe" safhalarında ise bir bütçe kullanılması usulünün bütçe hakkında zihin karıştırmaktan başka bir tesirini göremiyoruz; amelî sahada bundan ne faide temin edildiği de anlaşılır bir keyfiyet olmaktan uzaktır. Bu itibarla âdi ve fevkalâde diye ayrılan varidat ve masrafların bir bütçede tevhidî herkese faideden başka bir şey getirmeyecektir, kanaatindeyiz.

Şu verdiğimiz izahat da gösterir ki, orada "denk bütçe" yoktur. Bu şeniyeti en son bütçe nutkundan yirmi gün sonra Başvekilin irat eylediği nutuk da kabul eder ve teyit eder: "İşte her sene bu mühim açıklara karşılık bulmak lâzım geliyordu. Bu açıkların ilk

üç seneliğinin (harp devresine ait ilk üç seneliğinin) mühim bir kısmını ihdas ettiğimiz vergiler, yeni zamlar ve istikrazlarla kapadık. Diğer kısmını altın mukabili tedavüle çıkarılan 250 Milyon Lira ile müşkülât ile kapatabildik. Dördüncü yılın (1942'nin) başında ise bütün imkânları kullandıktan sonra fevkalâde bütçemizi 140 Milyon Liralık bir açıkla karşı karşıya bulduk. İşte hem açığı kapamak, hem de elde bir miktar para buldurmak için Varlık Vergisi'ni ihdas ettik. Filvâki bu vergi bize umduğumuzu verdi. Fakat ara yerde fevkalâde bütçenin açığı 250 Milyona çıktı. Böylece Varlık Vergisi'nin bütçeye kazandırdığı milyonlar sadece fevkalâde bütçenin açığını kapayabildi. (15 Haziran 1943'de Altıncı Kurultayı kaparken irat edilen nutuktan)"

Ortada "denk bütçe" olmadığı gibi -zevahir ne olursa olsun- "düzgün ödeme"de kalmamıştır. Bütçe açıklarının kapanmasına Merkez Bankası'nca küşade kredilerin, bir başka ifadeyle, kâğıt para ihracının da iştiraki hasebiyle paramızın iştiraki kuvveti seneden seneye değil, aydan aya hattâ haftadan haftaya düşerek yürüdüğü bir devirde "düzgün ödeme" vardır, demeye imkân bulunmaz kanaatindeyiz. Maaşların tedahüle kaldığı veya taahhüt bedellerinin tedahüle bırakıldığı devirlerde memur maaşlarının veya mütaahhitler matlûbatının sarraflara iskonto ettirilmesi ne ise, bir paranın kuvve-i iştiraiyesini zayı etmesi de maaş veya matlûbun sahibi zaviyesinden mahiyeten odur. Birazdan göreceğimiz, para kuvve-i iştiraiyesindeki zayıyatın ehemmiyeti göz önüne alınırsa iskonto haddinin yüksekliği karşısında irkilmemek mümkün değildir.

Bu vaziyet karşısında "denk bütçe-düzgün ödeme" düsturunun gerek bütçe nutuklarında, gerek başka vesilelerle mevzuu bahis olmasını muhtelif zaviyelerden mahzurlu görmemeye imkân yoktur. Bir kere bütçeden bi-

rinci derecede mesul bir makam tarafından bütçenin denk olduğu yolundaki ısrarlı beyanat ortada o kadar nikbin bir hava yaratmaktadır ki, bütçeyi en yakından takip etmesi lâzım gelen muhitlerde bile, bütçenin hakikaten denk olduğu intibainın tevhit etmekten hâli kalmamaktadır. Diğer taraftan bütçe hakkında birinci derecede söz söylemeye salâhiyettar bir lisanın bütçeyi denk telakki etmesi ve denk diye ilân etmesi masrafçı daireler muvacesesinde bütçeyi birinci derecede tezvîn ile mükellef ve mesul makamın, bizzat bu makamın işini teshil etmekten çok uzak kalsa gerekir. Bütçenin yüzlerce milyon açık verdiği devirlerde bile bütçenin mütevazın olduğu kanaatini izhar ve ilân eden bir “Maliye Nazırı” için, meşhur Tiers’in bir Maliye Nazırı’nda bulunması lüzumunu ileri sürdüğü o mâruf “yırtıcılık- Férocité” hassasından pek çok zayiata uğramak tabiîdir. Kolaylıkla tevazünü bulup, yürüyen bir bütçe karşısında para diye Malîye Vekili’ni sıkıştırmayacak Maarif, Nafia, Ziraat, İktisat ve saire vekili tasavvur olunamaz. Hâlbuki fikrimizce yaşadığımız zaman, hiç de o zaman değildir. Bugün için bütçe meselesi Millî Müdafaa meselesinden sonra değil, Millî Müdafaa meselesiyle birlikte mevzuu bahis olacak bir mahiyettedir. “Millî Müdafaa” ile birlikte yürütmesi lâzım “malî müdafaa” bugünkü şartlar dâhilinde yalnız Malîye Vekili’ni değil, tekml arkadaşlarını, tekml kabineyi mütesaniden alâkadar eder bir meseledir. Bütçe meselesi bugün her zamandan ziyade bir kabine meselesidir. Çünkü bütçe meselesi hâlin ve âtinin maliyesi meselesi, çünkü bütçe meselesi hâlin ve âtinin “para”sı meselesidir.

Bütçe Siyaseti

Bugün bütçe meselelerinde ipin ucunu kaçırmamış addedilebilecek olan muharip memleketler (Almanya, İngiltere, Şimalî Amerika), mümkün olduğu kadarıyla masrafları

vergi yoluyla karşılamak, istikrazlara mümkün olduğu kadar az yer vermek, hele enflasyonu hatıra getirmemek ve bunların hepsinden mukaddem, harp gayesine matuf olmayan masrafları tay ve tâlik etmek hususlarını –yüzde yüz tatbik etmek imkânını bulamaları dahi bu düsturu- kendilerine rehber ve ya gaye ittihaz etmişlerdir. Muharip olmayan fakat muharebeye karışması ihtimali bulunan memleketler (meselâ İsviçre) bu düstur veya düsturlara muharip memleketlerden daha ziyade sarılmakta ve bunlar için muvaffakiyet ihtimali şüphesiz ki, daha ziyade mevcut bulunmaktadır.

Bizim “bütçe siyaseti”miz ne merkezdedir? İkinci Cihan Harbi patladıktan sonra Millî Müdafanın icap ettiği ehemmiyetli masraflar karşısında istikrazdan müstağni ve tamamen mütevazın bir bütçe aramak bittabiî hiç kimsenin aklından geçmez. Millî müdafaaya ait tahsisat için ağız açmaya dâhi hiç kimsenin hakkı olmadığı ve olamayacağı izaha muhtaç değildir. Haricî emniyeti muhafaza için, herhangi bir milletin, o meyanda milletimizin ihtiyarından çekinmeyeceği külfet ve masraf tasavvur bile olunamaz. Ancak bütçe nutuklarının da her sene tekrarladığı gibi sınaî kalkınma, nafia işleri, maarif işleri İkinci Cihan Harbi’nin zuhuru ile durdurulmamış ve bütçede bunların karşılıkları da yer almakta bulunmuştur. Nitekim son bütçe nutku şunları söylemektedir: “İlim ve irfan programlarının aksamadan yürütülmesi, nafia, su, sanayi faaliyet ve hareketleri için harbe tekaddüm eden uzun yıllardan beri tespit edilmiş olan projelerin tahakkukunu da aynı safta mütalâa ederek bunlar için ihtiyarı icap eden büyük masrafların karşılanması da ehemmiyetle göz önünde tutulmuştur.” Eğer bunlar içinde, Millî Müdafaa ile âcilen alâkadar olanlar varsa bunlara da kimsenin itiraz etmeye hakkı yoktur ve itiraz etmek esasen akıl ve mantık işi değildir. Kifayetsizlik yü-

zünden Millî Müdafaa yıkıldığı gün, ortada ne devlet, ne millet, ne de fert kalmış demektir. Fert ile devletin ve milletin menfaatlerini “Millî Müdafaa” kadar birleştiren hiçbir mevzuu yoktur.

Enflasyon Meselesi

Fakat bir taraftan bütçe açıklar verirken ve diğer yandan bu açıklar daha ziyade kısa vâdeli istikrazlar ve o arada enflasyon yoluyla karşılanırken mevzuu bahis işlerin yolunda olup olmadığı bihakkın sorulabilir ve bu işler üzerinde ehemmiyetle tevakkuf edilmek lâzım gelir. Harbin zuhuru sıralarında mütedavil banknotların miktarı 238 milyon idi. 1942 takvim senesi sonunda bu miktar 733,9 milyon oldu. İstihsalin azaldığı, istihlâkin çoğaldığı, ithalâtın zorlaştığı, maliyet fiyatlarının yükseldiği bu devre zarfında aşağı yukarı 500 milyonluk bir kağıt para hacminin 238 milyona katılması, bir başka ifade ile tedavül hacminin birden üçe ve hattâ daha fazlaya çıkması, memleketin iktisadî, malî, içtimaî bünyesi üzerinde tesirler yaptı. Geçinme ve gıda maddeleri müşirlerine dair aşağıda görülen rakamlar ve bu rakamların yürüyüşü üzerinde her gün durmak lâzım gelir. Evvêlâ başka memleketlerdeki rakamlara bakalım (Cemiyeti Akvamın aylık bülteni, gıda maddeleri):

	1939'da %		%
Almanya	79	Nisan 1943'de	86
İngiltere	92	Mart “	107
Şimalî Amerika	72	Mart “	104
Japonya	123	Teşrinisani 1942'de	155
İsveç	118	Nisan 1943'te	184
İsviçre	85	Nisan “	135
Finlandiya	91	Nisan “	170

İsviçre	Nisan 1943'te	148
Almanya	Mart 1943'te	107
İngiltere	Mart 1943'te	127
Japonya	Mart 1943'te	126
İsveç	Mart 1943'te	143
Amerika	Kânunuevvel 1942'de	120

Hayat pahalılığına dair bir başka cetvel ki, İsviçre'deki iktisadî araştırmalar komisyonunun 57. raporunda muktebestir (Hayat Pahalılığı —100= Ağustos 1939)

Şimdi memleketimizde geçinme ve gıda masrafları müşirlerine bir göz atalım.

—1938=100—

Senesi	Ankara geçinme endeksi	İstanbul geçinme endeksi	20 vilayet geçinme endeksi
1938	100	190	100
1939	102,1	101,4	101,3
1940	110,8	112,4	114,7
1941	132,5	138	144,3
1942	220,9	232,5	296,2
Kânunusani 1943	311,5	339,6	493
Şubat 1943	308,2	345,2	496,1
Mart 1943	316,2	361,2	518,6
Nisan 1943	326,3	370,5	554,3
Mayıs 1943		355,9	

Cemiyeti Akvam aylık bülteninin hayat pahalılığına dair sahifelerinde Türkiye'ye ait satır, memleketimizi bütün cihanda en pahalı memleketler arasında tasnif etmektedir. Memleketimizdeki fiyat tereffüünün veya hayat pahalılığının bütün günahını enflasyonun boynuna tâlik edecek değiliz; fakat bu kadar tereffüde enflasyonun da mühim bir hissesi olduğunu söyleyeceğiz. Enflasyon kendi hissesi nispetinde fiyat tereffüülerini ve hayat pahalılığını doğuruyor, hayat pahalılığı ile fiyat tereffüü hususî ve umumî masraf bütçelerini kabartmak suretiyle enflasyonu artırıyor ve böylece memlekette ateşli bir devri fasittir yürüyüp gidiyor. Bunda da tutulan bütçe siyaseti mühim bir âmildir.

1943-44 bütçesi için bu mevzuda aynı bütçe nutkunun şu fıkrasını bir dereceye kadar mucibi itminan ve teselli görmek isteriz: “Biz... bu fevkalâde masraflarımızı emisyonla dayanmakla değil, yeni vergiler ihdası,

mevcut vergilere en son had ve kabiliyetlere kadar zamlar icrası ve uzun vâdeli istikrazlar akdî suretiyle karşılayacağız.”

Bütçelerimizde Yine Vüzuh Meselesi

Bütçe meselesini kapamazdan mukaddem bütçede vüzuh hesabına bir iki nokta üzerinde daha tevakkuf etmek faideden hâli değildir, kanaatindeyiz:

a- Son seneler hazine hesabı umumilerinin “umum varidat müfredat cetveli”nde “kanunu mahsusları mucibince fevkalâde varidat” namı altında bir kalem görülür ki, bütçe tevazünü vaziyesinden ne kadar ehemiyeti haiz ise vüzuhtan da o kadar mahrumdur, denilebilir. Meselâ 1940-41 hesabı umumisinde bunun baliği 245,5 Milyon Lira olup (sahife 647) bütün varidatın %44’ünden fazlası derecesinde ehemmiyetli bir kalem teşkil etmektedir. Bir kere 1933 senesinden ve hattâ daha evvelki senelerden beri yürüyüp gelmekte olan bu kalem hiç değilse 1939 senesine kadar hem hakikî varidattan, (Musul petroleri, gümüş para hasılatı, inhisarların sigorta bedeli, cezaevleri inşaatı karşılığı gibi) hem gayrı hakiki varidattan [uzun ve kısa vâdeli istikrazlar gibi] terekküp ediyordu. Fakat bilhassa son senelerden mühim kısmını istikrazlar hasılatı, yani gayrı hakiki varidat teşkil ettiğine şüphe yoktur. Fakat ne kadarı istikraz hasılatıdır, ne kadarı hakiki varidattır) bu ciheti 1937 senesinden beri hayli zorlaşmıştır. Zira hazine hesabı umumileri 1936 senesine gelinceye kadar bu tefriki hazine hesabı umumisinin izahname kısmında yapıyor ve istikrazlar vasıtasıyla hakiki müfredatını bu kısımda veriyordu. Fakat 1937’den beri izahname kısmındaki bu müfredatın başına bir sene evvelden müdevver (tahsisat ve tahsilât) diye başka bir kalem tenzilen ilhak edilmekte olduğu cihetle bu ilâve ve tenzil edilen kalemlerden ne miktarı hakiki varidat ve ne miktarı

gayrı hakiki varidat olduğu meçhul kalmakta ve böylece hazine hesabı umumisinin kendisinden senenin hakiki varidatıyla, gayrı hakiki varidatını çıkarmak imkânı bulunmamaktadır. Hazine hesabı umumisinde bu uktenin hâlli, bizzat vesikanın hikmeti vücudu icabıdır, gibi görünür.

b- Hazine hesabı umumisinin bir başka hikmeti vücudu da ömrü hitama eren malî sene neticesinde bütçe tevazünle mi, açıklama, fazla ile mi kapanmış olduğunu vazih bir şekilde göstermektedir. Fakat bizim hazine hesabı umumimiz âdetâ hayatî denilebilecek bu noktayı öteden beri imal etmemiştir. Şöyle ki, hazine hesabı umumilerinde hesabı katî layihâları metni 1924’den 1930 senesine kadar “sene masarifi umumiyesi şu kadar milyon lira ve senenin hazine varidatı umumiyesi şu kadar milyon lira olarak kabul olunmuştur.” şeklinde yürümüştür; bütçenin nasıl kapandığı ciheti tespit edilememiştir. 1931’den 1937’ye kadar olan devrede bir değişiklik görülür, fakat bu değişiklik, evvelce bir tek maddede tespit edilen masarif ve varidat rakamlarının iki maddede gösterilmesinden ibaret kalır. 1938’de biraz daha farklı bir yenilik görülür. Birinci maddede: “1938 senesi masarifi umumiyesi- hususi kanunlar mucibince fevkalâde varidatla karşılanan masraflar dâhil- merbut a cetvelinde gösterildiği üzere şu kadar milyon liradır” ve ikinci maddede “mezkûr sene hazine varidatı umumiyesi- hususi kanunlar mucibince elde edilen fevkalâde varidat dâhil- merbut b cetvelinde gösterildiği üzere şu kadar milyon liradır” denilmektedir. Maddelerin tire içindeki cümleleri 1939’dan itibaren müstakil cümleler hâlinde birinci cümlelere eklenmek suretiyle daha başka bir yenilik müşahede olunur. Fakat bütün bu değişiklikler hep şekle ait olup yıl bütçesinin ne netice verdiği noktasına hiçbir suretle taallûk etmemektedir.

Çok temenni olunur ki, ileride bu metinler, kendilerinden beklenen vüzuhu vermek üzere, bir taraftan hakiki varidat kalemleriyle istikraz kalemlerini birbirinden katî şekilde tefrik etsinler ve diğer taraftan hesabı katî lâ-yihası metinlerinde de bütçenin ne şekilde kapandığını tasrihen irae etsinler.

Harp veya Müdafaa Maliyesi

Daha geçen asra gelinceye kadar devlet mükellefin iradı veya serveti üzerinden vergi alırken çok az düşünür ve sıkılırdı ve devletin hâlinde bir başkasının kesesine el uzatmaktan mütevellit bir çekingenlik herhâlde his olunurdu. Ferdin malı devlet nazarında hiç değilse hürmete ve riayete lâ-yık görülürdü. Vergi nispetleri de bu çekingenlikle mütenasip ve binaenaleyh o irat veya servetin pek bir cüzi kısmı ile alâkadar idi. Yirminci asırda vaziyet hayli değişti. Birinci cihan harbinden sonra mükellefin serveti muvacehesinde devlete yarı lâ-tife, yarı ciddî “Ortak devlet- Etat associé” adı verildi. Zira devlet istediği kadar vergi alabilmek için mükellefin “harimi kisbine” adamakıllı sokuldu. Ne kazandığına ve nasıl kazandığına yakından vakıf olmak istediğini sarahaten bildirdi ve neticede vergi nispetleri ehemmiyetli seviyelere yükseldi. Bu defaki cihan harbinin arifesinde ve devamı sırasında ise devlet ferdin veya mükellefin malında, ondan daha mukaddem ve daha fazla tasarruf ediyor denilse mübalağa edilmiş olmaz. Eskiden mükellef fert vergiyi malından ayırır, devlete verirdi; şimdi ise devlet mükellefin malından evvelâ kendi hissesini ayırıp alıyor ve mükellefe ancak asgarî maişetini temin edecek kadar bir şey bırakmayı kaide ittihaz etmiş bulunuyor. Harbin veya müdafaanın temvini (finance-ment) ve kapalı devir (circuit fermé) denilen usul veya usullerin mebnası budur. Müdafaa masraflarını veya harp masraflarını karşılamak için devlet millî iradı bizzat eline al-

mıştır; o kadar ki, icabında ferde daha fazla irat temin etmesi için onu daha fazla istih-salde bulunmaya mecbur ediyor (ziraî seferberlik, mecburi iş mükellefiyeti ve saire). Lüzum görürse ferdî servete, ferdî sermayeye, mameleke de elini uzatıyor. Devletin maksadı aynı zamanda ferde ait irattan veya servetten fert elinde mümkün olduğu kadar az kuvvei iştirakiye bırakıp ortada mevcut olan eşya ve hidemata ferdin talebini elden geldiği kadar azaltmak ve böylece fiyatları kabarmaktan men etmek, daha başka bir ifade ile para kıymetini ayakta tutabilmek, para kıymetini düşürmemektir. Zira daha harbin zuhurundan da mukaddem dünyanın hemen hiçbir tarafında hakikî mânasıyla veyahut hiç değilse birinci cihan harbinden mukaddem telâkki edilen mânasıyla “para” kalmamış, “para” namıyla ortada dönüp dolaşan “kağıt”lar nihayet devlet eliyle efrada verilen ve kıymeti “idare” edilmeye çalışılan bir takım “saiy vesikaları”ndan ibaret bulunmuştur.

Para kıymetini ayakta tutabilmek için her şeyden mukaddem devlet bütçesi muvazenesini sıkı bir şekilde gemlemek iktiza eder, ta ki bütçe açıklarını devlet enflasyon yolundan kapamaya yürümek suretiyle paranın paralıktan çıkmasına veyahut “saiy vesikalığı” vazifesini zorlaştırmaya yol açmasın.

Bütçe muvazenesi de iki yoldan temin edilir: Ya masrafları kısmak ya da varidatı arttırmak yoluyla veya her iki yol ile. Varidatı arttırmak, dişe dokunur hasılat vermeyen emlâk ve teşebbüsat hasılatından sarfi nazar olunursa vergileri arttırmak veya yeniden yeniye vergiler ihdas etmek suretiyle olur. Masrafları kısmak da en zaruri devlet masraflarını ve millî müdafaaı doğrudan doğruya alâkadar etmeyen bütün masrafları tay ve tenzil etmekle olur.

Yine Enflasyon Meselesi

Devlet masrafları, devletin harp veya müdafaa masrafları bugün muharip memleketlerde o kadar çok artmış bulunuyor ki, vergileri arttırmak veya yeniden yeniye vergiler ihdas etmekle elde edilen fazla varidat maksadı temin etmekten çok uzak kaldığı için hâlin şartları muvacesinde bütçe müvazenesi kaidesi ister istemez bir tarafa bırakılarak “istikraz” yolunda ehemmiyetle başvurulmaktadır, ve “istikraz” tâbiri burada oldukça geniş anlamda kullanılarak vergi midir, istikraz mıdır, yoksa her ikisi midir, tespiti pek de kolay olmayan “mecburi istikraz” usulü de (mecburi tasarruf, istimval mukabili tahvil itası ve şirketler temettüatından bir kısmının tahvile raptı ve mümasilleri) bu hususta maksadı temin edecek vasıtalar arasına alınmaktadır. Fakat muharip memleketlerde bile enflasyon yolundan memba aramak usulü tatbik edilse dâhi usul kayıtsız ve şartsız takbih edilmektedir. Çünkü enflasyon yolu istikbali feda ettiği kadar hâli de tahdiden bir yoldur.

Enflasyon istikbali feda eden bir yoldur. Zira eldeki tasarrufu sürat ve şiddetle eriten, mahveden bir usûldür. Kendimizden bir misal: 1939 senesi başlarında nefsine veya ailesine ayda 100 Liralık bir sigorta veya tekaüdiye temin etmiş olan ve dört-beş nüfuslu bir ailenin başında bulunan bir adam kendi veya çocukları için hiç değilse aç, açıkta, çıplak kalmak korkusundan azâde bir hisle ve emniyetle ferdaya bakabilirdi. O zamana nispetle hayat seviyesinin dört beş misli yükselmiş, yani para kıymetinin o kadar düşmüş olduğu nazarî itibara alınırsa kendinin ve ailesinin maişeti o yüz liralık “para”ya istinat eden adamın bugün istikbale nasıl bakmakta olduğu kolaylıkla tasavvur olunabilir. Para kuvve-i iştiraiyesindeki düşüşün bu süratle birkaç sene daha devam ettiğini tasavvur edelim, cemiyetin istikbali hakkında az çok bir fikir edinmeye imkân buluruz.

Enflasyon hâli tahdit eden bir yoldur. Para kuvve-i iştiraiyesinin az çok süratle erimeye başladığı bir zamanda ücret sahipleri, maaş sahipleri, sabit irat sahipleri derhal darlık hissetmeye başladıkları için asgarî maişetini şu veya bu şekilde temine muktedir olmayanlar doğrudan doğruya perişanlığa mâruz kaldıkları gibi, o maişetini ahlâkî kaideler pahasına temine muktedir olanlar da cemiyetin o zamana kadar ki meri ahlâk temellerini sarsarlar. Bu tabaka haricinde kalan tacir veya müstahsil tabaka, kendi maişetini yeni şartlara uydurmak için en müsait vaziyettedir; fakat bu vaziyet de “ihtikar” adını verir, ve bunu ahlâk namına takbih ve kanun namına takip ederiz.

Enflasyonun bu tehlikeli tesirleridir ki, yakın mazideki tecrübelerine binaen de her memleket o tesirlerden kurtulmak için ne yapmak mümkün ise onu yapmaya çalışmaktadır. Şimalî Amerika gibi dünyanın en zengin memleketinde, Roosevelt’in iki günde bir, milletini enflasyon tehlikesinden tahzir etmesi, kuru sıkı bir tehdit değil, belki enflasyonun cidden bir âfet olduğuna inanmış bir adamın yerinde ve sarsıcı ikazlarıdır.

Gerek bizde, gerek başka memleketlerde paranın kıymetine tesir eden yalnız nakdî âmil veya âmiller (enflasyon) olmadığı, bunların yanı başında gayrî nakdî daha bir takım âmillerin de bulunduğu muhakkaktır. Bunun içindir ki, âlakadar memleketler bir taraftan istihlâkin tahdidi, istihsalin tezyidi, inkisam ve tedavülün tâdil ve tanzimi gibi bir takım tedbirlerle fiyatları mâkul hadler dâhilinde bulundurmaya, daha doğrusu, paranın kuvve-i iştiraiyesini ayakta tutmaya çalışmaktadırlar (kârların tahdidi, faizin tazyidi, ücretlerin tanzimi, vesika usulü ve saire).

Bu şeniyetlere rağmen bütçe nutku enflasyon hakkında o kadar bedbin değildir. Nutukta bilâkis bir nikbinlik hissedilmekte-

dir. O nikbinlik şuradan geliyor: Mütevadil banknotlar miktarında harbin zuhurundan beri mütehasıl tezayüdüün büyük kısmı müzmir işlere, ticari ihtiyaçlara taallük etmektedir. Ancak şurası unutulmamalıdır ki, o ticarî ihtiyaçlar veya müzmir işler uzun vadeli maksatlara mütaallik olduğu gibi ne maksatlara taallük ederse etsin, banknotların artması zihniyeti bizde daha ziyade iratları arttırmakta bulunması dolayısıyla mutlaka fiyatlara müessir olmaktadır. Bundan başka tedavüle çıkan ve tedavülde gezen banknotlardan ne miktarının müzmir işlere veya ticarî ihtiyaçlara masruf ve ne miktarının münhasıran bütçe açıklarına mahsus bulunduğu üzerlerinde yazılı olmadığı için de onların hamilleri nazarında daima düşerek yürüyen kıymetleri tatbikatta bir tefrika imkân bırakmamaktadır.

Varlık Vergisi

Bütçe nutkunda veya nutuklarında her zamanki nikbinlik ne olursa olsun hükümet 1942 takvim senesinin sonlarına doğru enflasyon meselesi üzerinde durmuştur. 11 Teşrinisani 1942 tarihli beyanatında Başvekil şu noktaları tespit etmiştir: “Alelûm eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında filvaki istihsal azlığının, ithalat noksanının, yanlış tedbirlerin, bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikârın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vâkıa vardır ki, o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır.” O tarihten sonra tedavül hacmi 700 milyonu da aştı. Hükümetin para şişkinliğine bulduğu çare esas itibarıyla gayet yerinde idi. Hiç değilse enflasyonu durdurmak için vergiye müracaat ediliyordu. Fakat tesis edilen vergi, bir vergide bulunması lâzım gelen evsafi haiz olmaktan uzak bir vergi idi. Ne için böyledir, bu noktaya gelmezden mukaddem verginin kemiyet ihtiyarıyla hazineye ne verdiğini ve tedavüldeki banknot-

lardan bir miktarını çekmek için ihdas edilmiş bu verginin, o maksadı ne dereceye kadar temin ettiğini araştıralım. Vergi Teşrinisani 1942’de tatbikata girmiş, fakat asıl tâhsilat Kânunuevvel 1942’de başlamıştır (aşağıdaki cetvelde mütedavil banknotlar bilfiil mütedavil banknotları gösterir ki, bankanın haftalık vaziyetlerinde pasif tarafındaki rakamdan aktif tarafındaki “kasada banknotlar” rakamı tenzil edildikten sonraki bakiyelerden müteşekkildir):

Tarih	Mütedavil Banknotlar 1=1000	Ay gayelerinde Vergi hasılatı 1=1000
28 Teşrinievvvel 1942	670,949	---
27 Teşrinisani 1942	720,165	---
Tarih	Mütedavil Banknotlar 1=1000	Ay gayelerinde Vergi hasılatı 1=1000
5 Kânunuevvvel 1942	731,611	91,693
12 Kânunuevvvel 1942	732,818	
17 Kânunuevvvel 1942	743,519	
26 Kânunuevvvel 1942	747,782	
31 Kânunuevvvel 1942	733,944	
30 Kânunusani 1943	689,810	180,753
27 Şubat 1943	697,651	216,893
27 Mart 1943	710,479	237,313
30 Nisan 1943	722,357	255,180
29 Mayıs 1943	734,583	269,730

Elde mevcut vergilere ait tahsilâtın yanı başında Varlık Vergisi tahsilâtı Kânunuevvvel 1942’de hararetle devam etmiş olmasına rağmen, bu ay içinde mütedavil banknotların seyrindeki tezayüde de hâle gelmemiştir (26 Kânunuevvvelde 747,8 milyonluk âzami bir had). Banknotlar hacmi o tarihten sonra, tedricen düşmeye başlayarak Kânunusani 1943 gagesinde 689,8 milyona kadar inmiş ve sonra yine tedricen yükselmeye başlayarak Mayıs 1943 sonlarında 734,5 milyonu bulmuştur. Hâlen (Haziran 1943 sonları) 731 milyon etrafındadır. Netice itibarıyla Varlık Vergisi tedavül hacmini indirememiştir diyebilirsek de bu hüküm üzerinde tevakkuf etmek için sebepler vardır:

Para hacmi denilince bu tâbiri mevzuumuz zaviyesinden de biraz geniş mânada telâkki ederek Merkez Bankası'nın "mütedavil banknotlar" rakamlarına "mevduat" rakamlarını (kaydî parayı) ilâve etmek lâzım gelir. Bu takdirde para hacmini yukarıdaki cetvelde görüldüğünden farklı olarak âtideki şekilde müşahede ve tespit ederiz:

1 = 1000 Lira

	Banknotlar	Mevduat	Yekûn
28 Teşrinievvel 1942	670,949	111,724	782,673
27 Teşrinisani 1942	720,165	109,809	818,866
5 Kânunuevvel 1942	731,611	103,292	834,903
12 Kânunuevvel 1942	732,818	107,902	840,720
17 Kânunuevvel 1942	743,519	115,655	859,174
26 Kânunuevvel 1942	747,782	130,547	878,329
31 Kânunuevvel 1942	733,944	145,150	879,733
40 Kânunusani 1943	689,810	217,094	906,904
27 Şubat 1943	697,651	212,805	910,456
27 Mart 1943	710,479	197,009	907,488
30 Nisan 1943	722,357	128,825	851,182
29 Mayıs 1943	734,583	125,626	858,209

Yukarıdaki cetveldən anlaşılacağı veçhile banknotlarla mevduatın heyeti umumiyesindeki seyir, banknotların seyrinden biraz farklıdır. Banknotlar Kanunusaniden Mayıs sonlarına kadar mütemadi bir tezayüt gösterdiği halde (689,8 milyondan 734,6 milyona çıkmıştır), banknotlar ve mevduat yekûnu be devre zarfında daha ziyade tenakusa doğru bir meyil irac etmiş (906,9 milyon, 858,2 milyona inmiş)tir. Hakiki vaziyeti de daha ziyade bu ikinci seyir bize verir. Fakat ne olursa olsun Varlık Vergisi banknot hacminin veyahut banknot hacmi zait mevduat hacminin kabarmakta devam etmesine mâni olamamıştır. Filhakika 28 Teşrinisani 1942'deki 720 milyon banknot, 29 Mayıs 1943'de 734,6 milyon olmuş veyahut yine 28 Teşrinisani 1942'deki 818,9 milyon banknot ve mevduat yekûnu 29 Mayıs 1943'de 858,2 milyona balığ olmuştur.

Varlık Vergisi tahsilatı başladıktan sonra da para hacmi (banknotlar ve mevduat) ban-

kanın gerekli bilvasıta, bilâvasıta devlete kredileri (hazine tahvilleri, senedat cüzdanı ve avanslar), gerek döviz ve altın mukabili emisyonları dolayısıyla bir müddet tezayüt ederek devam etmekle beraber devlet arada (Kânunusani 1943'den itibaren ve bilhassa Nisan 1943'de) bankaya borcundan bir miktarını ödediği için neticede (28 Mayıs 1943) bu borç cihetinden banknot ve mevduat hacmi biraz azalmış ve fakat yine arada (mevzu bahsimiz Teşrinisani 1942-Mayıs 1943 devresinde) mütemadiyen artan altın ve döviz mukabili emisyon çoğaldığı ve o azalışı fazlasıyla telâfi ettiği için para hacmi yine şişkin kalmıştır. Hûlusa 28 Teşrinisani 1942'ye nazaran Mayıs 1943 sonlarındaki para hacmi tezayüdü küşade kredilerden değil, belki altın ve döviz mukabili emisyonandandır.

Memlekete ait olan altın ve dövizin tezayüdü bir taraftan memnuniyeti mucip olmaktan hâli kalmamakta beraber bugünkü şartlar dâhilinde elimizde bu altın, döviz yerine, imkân olsaydı da gıda, libas, mahrukat, inşaat malzemesi gibi mahrumiyeti çekilmekte olan ihtiyaçlara mütaallik maddeler girmiş olsa idi daha çok memnuniyeti celp etmek lâzım gelirdi, diyebiliriz. Zira bu altın ve dövizlerin artması, daha ziyade o maddelerden mahrumiyet aphasına vâki olmaktadır.

Şimdi Varlık Vergisi'nin kendisine geçebiliriz: Bütçe açığını kapatmak veyahut uflatmak için vergiye ve belki de daha birçok vergilere lüzum ve ihtiyaç vardır. Fakat herhâlde ihdas ve tatbik edildiği şekilde Varlık Vergisi'ne değil. Varlık Vergisi'nin cazibeli tarafı vardır; fakat zayıf tarafları da çoktur. Cazibeli tarafı, tıpkı enflasyon gibi kolayca bir varidat membaı ittihazına elverişli görünmesidir. Ve bu cazibedir ki, bizi, enflasyon gibi bir ifrattan bu yeni vergi gibi başka bir ifrada götürdü. Verginin zayıf yanlarına gelince: 1- Vergi daha ziyade sermaye üzerine matruhdur; 2- Tarhiyat için mükellefe hiçbir

itiraz hakkı verilmemiştir; 3- Tediye için mükellefe âdeta hiç vakit bırakılmamıştır (hiç değilse binnazariye vergi tarh edildiği gün vacibüttediye idi); 4- Vergiyi ödemeyen veya ödeyemeyen mükellefler dava açma hakkından mahrum bırakılmış idi, ve saire; 5- Fakat bütün bunların fevkinde en zayıf başka bir tarafı vardı ki o da bazı istisnalar haricinde, nispetinin tamamıyla “şahsî takdir”e tevdi edilmiş olması idi.

Maliye usulleri sermaye üzerinden vergiyi şüphesiz ki büsbütün menetmemezler. Fakat sermaye üzerinden vergi alınırken nispeti meselâ yüzde beş, on gibi gayet makul ve mahdut seviyelerde tutmak lâzım gelir ve edayı tescil için de zaman vermek ve daha başka imkânlar ihzar edilmek iktiza ederdi. Bunlar yapılmamıştır. Varlık Vergisi'nin hattâ istikbale muzafen zihinlerde bıraktığı çok derin intibalar hep bu zayıf tarafları dolayısıyladır. Memlekette saiy ve sermaye bu vergi yüzünden ürkekliğini arttırmıştır. Fiyatların tereffüünde bu ruhî haletin de büyük tesirleri olduğuna şüphe etmemelidir. İşe koyduğu sermayesinden dün, yüzde şu kadar kâr arayan sermaye sahibi, bugün dünkünün iki mislini temine çalışmaktadır.

Düyunu Umumiye

Malî vaziyet mevzuu bahis olurken, biraz da Düyunu Umumiye, yeni adı ile “devlet borçları”na bakalım.

Ortada hiçbir sebep olmasa devlet bütçelerinin muttariden açık vermesi, Düyunu Umumiye'yi kabartmaya kâfidir. Düyunu Umumiye'mizin miktarı nedir? Bu hususta münteşir rakamlar ancak 1939 senesi Mayıs gayesine gelebilmektedir. Bu rakamlara göre o tarihte devlet borçları 619,4 Milyon Liraya balığ olmakta idi:

	Muhakkem düyun	Mütemevviç düyun	Yekûn
31 Mayıs 1933	349,176	118,778	467,954
31 Mayıs 1934	356,590	101,003	457,593
31 Mayıs 1935	375,886	105,809	479,695
31 Mayıs 1936	385,727	120,035	505,762
	Muhakkem düyun	Mütemevviç düyun	Yekûn
31 Mayıs 1937	341,858	166,766	508,624
31 Mayıs 1938	325,693	209,920	533,614
31 Mayıs 1939	331,761	287,625	616,386

Bu tarihten sonra Düyunu Umumiye'ye ait olarak rakam ve malûmat intişar etmemiştir. Acaba o tarihten bugüne kadar Düyunu Umumiye nasıl bir istihaleye tâbi olmuştur? Bu istihalenin tezayüt tarafından olduğuna şüphe edilemez. Zira yalnız 1940 ve 1941 senelerinin 450 milyonu mütecaviz açıklarıyla bu hacmin milyarı geçtiğine katî olarak hükmedilebilir. Düyunu Umumiye'yi kabartan yalnız bütçe açıkları değildir. Telsihat kredilerinden istimal edilen kısımlar, İngiltere ve Fransa'dan altın istikrazı, kliring hesaplarını kapamak üzere 264,7 Milyon Franklık istikraz ve daha başka borçlanmalarla, devlet borçlarına ait meblağların bir buçuk milyara yaklaşır seviyelere geldiğine hükmetmekte hata yoktur, denilebilir.

Yukarıdaki cetvelin gösterdiği bir hususiyette muhakkem düyunun mütemevviç düyuna nazaran nispetini düşürerek yürümesi, daha başka bir ifade ile mütemevviç düyunun muhakkem düyuna nazaran nispetini arttırarak yürümesidir. Aşağıdaki cetveldən bunu istihraç ediyoruz:

	Muhakkem Düyun %	Mütemevviç Düyun %	Yekûn %
31 Mayıs 1933	74,62	25,38	100
31 Mayıs 1934	77,93	22,07	100
31 Mayıs 1935	77,94	22,06	100
31 Mayıs 1936	76,27	23,73	100
31 Mayıs 1937	67,21	32,79	100
31 Mayıs 1938	60,66	39,34	100
31 Mayıs 1939	53,56	46,44	100

1939'dan sonra hazinenin hiç değilse gerek kısa vâdeli bonolar gerek 250 Milyon Liralık altın avansı yoluyla Merkez Bankası'na ehemmiyetli miktarda borçlandığı nazarı itibara alınır, yukarıdaki nispetlerin mütemevviç düyun aleyhine biraz daha kabardığına hükmolunabilir.

Düyunu Umumiye ve bilhassa dalgalı borçlar (mütemevviç düyun) ile de memleket nakdi arasındaki gayet sıkı münasebete temas etmeden geçmek her hâlde doğru olamaz. Harbe girmiş, girmemiş memleketlerin, bu kadar sıkışık bir zamanda harp ve devlet masrafların mümkün olduğu kadar vergi ile karşılayıp istikraza mümkün olduğu kadar az yer bırakmak istemeleri ve 'istikraz ile elde edilen paralarda kısa vâdeli borçlardan ziyade uzun vâdeli borçlara yer vermeye gayret sarf etmeleri, daha ziyade âtiyi Düyunu Umumiye yükü altında çok bırakmama ehemmiyet vermeleri dolayısıyladır; öyle ki imkânını bulan mahdut memleketler için kısa vâdeli borçları ilk fırsatta orta vâdeli borçlara, her ikisini ilk fırsatta uzun vâdeli borçlara kalbetmek gayretinde, müstakbel nesli ağır yükler altına almamak ve onu korumak mülâhazasından ziyade, yarın, öbür gün, herhâlde yakın bir âtide, gelecek olan sulh zamanını memleket parasını ilâç kabul etmez bir dert ile yuvarlanıp gitmekten sinayet etmek maksadı hâkim olmaktadır.

Filhakika bugün her memlekette kar topu şeklinde büyüyerek cesamet peyda etmekte olan muazzam borçları yarın o sulh zamanında yine ödeyecek memleket halkıdır ve mâkul şekliyle memleket halkından çıkacak vergi hasılatıdır. Borçlar mürettebatı (faiz, resülmal vesaire) yükseldikçe mükellefin külfeti de her sene bütçeye konan o mürettebatın kemiyetiyle mütenasiben ağırlaşır. Bizde bu mürettebatın seyri ilk şekillerindeki bütçelere nazaran şöyledir:

Sene	1=100 Lira	Sene	1=1000 Lira
1933	46.210	1939	49.740
1934	44.837	1940	67.337
1935	46.493	1941	85.157
1936	45.728	1942	100.593
1937	49.149	1943	121.790
1938	50.738		

Bu mürettebat mevzuu bahis olurken de muhakkem borçlar –dalgalı borçlar tasnifi ehemmiyet peyda eder. Meselâ en son 121 Milyon Lira içinde hazine bonolarının, tasarruf bonolarının veyahut bu mahiyetteki birtakım borçların reüsmal itfa mürettebatı pek cüzî miktarda olup, bu mürettebat daha ziyade o borçların karşılığında müteşekkildir. Pek kısa bir zaman içinde bu dalgalı (mütemevviç) borçları mutlaka uzun vâdeli borçlara kalbetmek suretiyle bir "tahkim" yapmak zarureti vardır. Bu tahkim yapılmadıkça kısa vâdeli bonoların hâmillerince veya borçların dayinlerce tecdit edilmek istenilmemesi gibi zayıf taraflarından korkulur. Bu zayıf taraflar kendilerini gösterdikleri gün hazinenin acele para bulmak için en müsait müraaatgâhı yine enflasyon membaı olacaktır. 1914-18 den sonra birçok memleketlerde fevkalâde seviyelere yükselmiş olan Düyunu Umumiye'nin bilhassa bu dalgalı kısmını mükelleften vergi alarak o yoldan itfaya ve yahut "tahkim" suretiyle vâdelerini uzatmaya imkân bulunmadığı için ister istemez yine enflasyon yoluna başvurulmuş, "nakit faciaları" denilen hâdiseler bu suretle alâkadar memleketlerin iktisadiyatını sarsmış ve hatta birtakım memleketlerce devlet borçları kısmen veya tamamen esasından baltalanarak o facialar hailelere inkılâp etmiştir.

Pek yakın bir maziye ait bu tecrübeleri göz önünde tutarak hâlin masrafları için istikraz yolundan istifade edilirken o istikrazların neveleri ve sonra mürettebatları üzerinde de ehemmiyetle tevakkuf edilmek lâzım gelir. Meselâ bizde hiç değilse tasarruf bonolarına verilen yüzde dört, yüzde beş, yüzde altı

faizler –bugünkü şartlar dahilinde– pek zorlamadan biraz daha aşağı seviyeye indirilebilir gibi görünür. Halk elindeki icatları ve sermayeleri bankalar yoluyla devlet hazinesine isale etmek ve halk elindeki iştiha kuvvetini mümkün olduğu kadar azaltmak bugün başka memleketlerde âdeta kaide hâline gelmiş olmasına ve sermayelerin memlekete dâhilinden başka yerlerde tenmiye mahallî bulmaları imkân kalmamış bulunmasına göre Düyunu Umumiye mürettebatında hem o mürettebatın külfetini hafifletmek, hem daha uzunca vâdeli istikrazlara teveccüh etmek imkânları kolaylıkla tecrübe edilebilir zannedilir.

Hattâ bu mevzuu Ziraat Bankası, Sümer Bank, Eti Bank, Emlâk ve Eytam Bankası, Belediyeler Bankası zaviyesinden işlenmek için en münasip ve en müsait zaman, zamanımızdır diyebilirim. Bu bankaların asıl vazifeleri orta vâdeli ve uzun vâdeli ikrazat yapmaktır; bu nevi ikrazat ise ancak orta ve uzun vâdeli tahvilât ihracı ve bu ihracın tevsiî suretiyle para tedarik etmekle mümkün-

dür. Döviz takyidatiyle memleketten harice sermaye gönderilmesi mümkün değildir; mümkün olsa bile dünyanın hiçbir yerinde emniyet kalmamış olması yüzünden memleket sermaye sahiplerine yine en emin yer, sermayedarın kendi memleketidir. Bu fırsatı kullanarak yukarıda mevzu bahis bankalar, kendi mevduat sahiplerini –cüzdan usulü ve makbuz usulünden başkaca- istikraz tahvilleri mübayaasına da pekâlâ alıştırmak için sermaye sahiplerini buna alıştırmak için bankalar evvela üç ve dört senelikten başlayarak tedricen daha uzun vâdelilere doğru yürüyebilirler. Bu imkân hâsıl olduğu gün devletin hem Merkez Bankası senedât cüzdanındaki senetleri azalmış, hem Merkez Bankası'ndan istikraz mecburiyetleri hafiflemiş olacaktır.

30 Haziran 1943

* Namık Zeki Aral, “1943-1944 Bütçesi: Malî Vaziyet Nakdî Vaziyet”, *AÜSBO Dergisi*, 1943, C: 1, S. 1-4, s. 33.

Siyasi Düşünce Tarihi

Larry Arnhart

Yakında

Cinayet Mahkemesi Anıları

André Gide